
KAM JE NAMENJENA POLJŠČINA?

Avtorica na podlagi najnovejših poljskih jezikoslovnih raziskav in lastnih razprav ponuja pregled ugotovitev o spremembah v sodobni poljščini in poudarja, da so se v jezikoslovju pojavila nova raziskovalna področja, ki se posvečajo delovanju poljskega jezika onstran meja Poljske, problematiki poljščine kot tujega/drugega jezika in razvoju polonistične misli o poučevanju tujih jezikov. Ob tem izpostavlja vpliv zunajjezikovne resničnosti na jezik, osredotoča pa se predvsem na leksikalne spremembe. Mednje uvršča ogromen prirast neologizmov in neosemantizmov, ki imajo tako nominativno kot tudi ekspresivno funkcijo. V tistih z ekspresivno funkcijo prepoznava izvir jezikovne agresivnosti in vulgarizacije jezika, ki sta povezani tudi s poenostavitvijo družbenih odnosov. Poleg tega opozarja na prevrednotenje besedja, ki izhaja iz pogovornega jezika, sociolektov in narečij. Zaskrbljujočo poplavo izposojenk iz britanske in ameriške angleščine obravnava kot prehodno usmeritev, ki ji bo poljščina kos, tako kot je že bila podobnim pojavom v preteklih obdobjih. Po drugi strani pa se avtorici zdijo zelo nevarne spremembe v stilističnem sistemu.

Ključne besede: leksikalne spremembe, demokratizacija in vulgarizacija jezika, izposojenke, stilistično prevrednotenje

V zadnjih letih so se v središču raziskav poljskih jezikoslovcev znašle spremembe, do katerih prihaja v poljščini. Nanje je vplivalo več dejavnikov: tranzicija, demokratizacija, svobodni trg, prelom stoletij, velikanski razvoj množičnih občil, posebno elektronskih, odprtost na Zahod, vstop Poljske v Nato in Evropsko unijo, odprte meje, migracije Poljakov zaradi iskanja zaposlitve itn.

Vse jezikovne spremembe lahko razdelimo na znotrajjezikovne in zunajjezikovne. Te, o katerih nameravam govoriti, so povzročili zunanji dejavniki, ki dandanes najbolj vplivajo na poljščino. H. Jadacka (2001), ki je poljski besedotvorni sistem

raziskovala za obdobje več kot petdesetih let, sklepa, da so spremembe predvsem kvantitativne narave, povezane z večjo ali manjšo produktivnostjo besedotvornih sredstev, pa tudi s popolnim izginotjem nekaterih besedotvornih modelov ali pojavitvijo novih. Spremenil se je tudi delež besedotvornih postopkov. Po avtoričinem mnenju prevladuje težnja k najpreprostejšim, nereflektiranim, pogosto površnim, toda hitrim in pripravnim rešitvam, čeprav so te »lahko celo plehke« (Jadacka 2001: 156). Analizo najnovejših sprememb v poljskem besedotvorju, navsezadnje pa tudi v leksiki, predstavlja K. Waszakowa (2005), ki opozarja na internacionalizacijo kot na eno izmed najpomembnejših teženj v sodobni poljščini in na novo zgradbo zloženk (2010). Povezave med jezikom in spreminjajočo se politično, gospodarsko in družbeno resničnostjo ter široko razumljeno kulturo prikazuje K. Ożóg (2001), ki opisuje poljščino ob prelomu stoletij. Na sodobno leksiko vpliva tudi jezik v medijih, v katerem se pojavljajo novi jezikovni vzorci, stari se kršijo, nastajajo pa nevsakdanje jezikovne tvorbe (Bralczyk, Wasilewski 2008). B. Kudra (2013) postavlja tezo, da se prav v medijih posebno pogosto pojavlja priložnostno tvorjenje besed, pri katerem nastajajo okazionalizmi, ki jih je opisala že A. Nagórko (2003), pa tudi grafoderivati, pri katerih sta zgradba in pomen tvorjenke spremenjena z vpeljavo kakega znamenja (oklepaja, vezaja, simbolov, velikih ali malih črk, spremembe pravopisnih pravil ali vrste tiska – npr. *futból*,¹ *balagaNIK*,² *martwe (fun)dusze*³ in *w(a)reszcie*⁴). Pri jeziku v medijih imamo namreč pogosto opraviti z jezikovno igro in celo vrsto posegov, katerih namen je narediti jezik (predvsem leksiko) privlačen. B. Ostromęcka-Frączak (2004) parafrazira naslov knjige J. Bralczyka *Język na sprzedaż (Jezik naprodaj, 2000)* in meni, da je jezik naprodaj ravno v medijih, saj rabi ustvarjalnosti pošiljateljja, ki želi pritegniti prejemnikovo pozornost, mu zbuditi zanimanje, ga zvbati v jezikovno igro in ga vznemiriti, za kar pa sta najustreznejši leksika in frazeologija.

Kompendij ugotovitev o pojavih, procesih in težnjah, do katerih je v poljščini prišlo v zadnjih sedemdesetih letih, je lublinski zbornik, ki je nastal po konferenci *70 lat współczesnej polszczyzny (70 let sodobne poljščine, 2013)*. V zbirki *Najnowsze dzieje języków słowiańskich (Najnovejša zgodovina slovanskih jezikov, ur. S. Gajda)* pa je leta 2001 izšel zbornik *Język polski*. V obeh knjigah so predstavljeni sodobni jezikovni položaj na Poljskem, slovnični in leksikalni sistem poljščine ter spremembe v delovanju njenih funkcijskih, področnih in interesnih zvrsti. V primerjavi z zgodnejšimi razpravami je novost v teh dveh publikacijah prikaz delovanja poljskega jezika onstran meja Poljske, problematike poučevanja poljščine kot tujega jezika in

¹ Grafoderivat izhaja iz povezave med samostalnikoma *futbol* (»nogomet«) in *ból* (»bolečina«). (Vse opombe so prevajalčeve.)

² Grafoderivat temelji na združitvi samostalnika *balaganik* (»zmešnjavica«) in kratice NIK (*Najwyższa Izba Kontroli*), ki označuje poljsko računsko sodišče.

³ Grafoderivat z vpeljavo črk v oklepaju besedni zvezi *martwe dusze* (»mrtve duše«) daje nov pomen, in sicer *martwe fundusze* (»mrtvi skladi«).

⁴ Grafoderivat prislovu *wreszcie* (»končno«) dodaja črko »a« v oklepaju, iz česar nastane nov prislov *wareszcie* (»v zaporu«).

razvoj polonistične misli o poučevanju tujih jezikov. Obseg članka mi ne dovoljuje, da bi omenila še druge razprave, zato sem naštel le najpomembnejše.

Poljščina ni samotni otok, ampak je obdana s slovanskim jezikovnim svetom, v katerem je prišlo do bolj ali manj podobnih jezikovnih sprememb. V zvezi s tem je treba opozoriti na publikacijo poljskih in slovenskih jezikoslovcev *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji* (2003), ki sta jo uredila S. Gajda in A. Vidovič-Muha. Poleg tega je pomemben tudi zbornik *Slovenski jezik* (ur. A. Vidovič-Muha, 1998), ki je izšel v isti zbirki kot prej omenjena publikacija *Język polski*, vendar se v nasprotju z njo ne ukvarja z najodobnejšimi pojavi s preloma stoletij, temveč z jezikovnimi spremembami po drugi svetovni vojni.

Raziskovalci sodobnega poljskega jezika se strinjajo, da se največ jezikovnih sprememb pojavlja v leksiki in frazeologiji, ker prav tam prihaja do bistvenih jezikovnih prevrednotenj. S. Dubisz (2013: 124) piše, da »temeljne smeri in plasti razvoja besedja ostajajo nespremenjene, opazne pa so nekatere kvantitativne razlike in spremembe v hierarhiji razvojnih teženj«.

Raziskave leksike so velik metodološki izziv, saj gre za odprt sistem (nekateri govorijo o »sistemoidu« ali celo o tem, da leksikalnega sistema ni, vendar bom ta problem tu pustila ob strani), v katerem nenehno nastajajo nove enote, raba nekaterih peša in izginjajo, spet druge dobivajo nove pomene ali pa iz strokovne, žargonske oziroma pogovorne rabe prehajajo v splošno. Ti neologizmi spadajo v skupino t. i. funkcijskih neologizmov (Grabias 1980).

Med zgodnejšimi deli je treba omeniti zbornik konference *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian (Besedje sodobne poljščine v obdobju sprememb, 2000)*, ki ponuja celovit pogled na pojave, do katerih je prišlo v leksiki sodobne poljščine, in monografijo B. Kudra (2001), ki je raziskala leksikalno (in frazeološko) ustvarjalnost v političnem diskurzu osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja. Največ leksikalnih sprememb nastaja v javnem diskurzu, povezanem predvsem s politiko. Prav zato nenehno izhajajo novi slovarji in razprave, ki obravnavajo najnovejše politično izrazje/izrazje politikov, npr. *Słownik polszczyzny politycznej po 1989 roku (Slovar politične poljščine po letu 1989, 2009)* ali *Lingwistyka a polityka. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Wschodniej i Środkowej (Lingvistika in politika. Slovar političnih in družbenih pojmov v državah Vzhodne in Srednje Evrope, 2007)*. Po izrazitosti in razširjenosti izstopa tudi besedje mlade spletne generacije, ki je zajeto vsaj v dveh slovarjih B. Chacińskiego iz let 2003 in 2005 ter v delu *Nowy słownik gwary uczniowskiej (Novi slovar šolskega slenga, 2006)*. Pomemben vir novega besedja je še leksikalna baza, ki jo je pripravil Piotr Wierzchoń (2010). Wierzchoń je hkrati začetnik fotodokumentacijske metode (v sklopu korpusnega jezikoslovja), ki omogoča kronološki pregled leksike ter je uporabna pri raziskavah neologizmov in določitvi časa, ko so se ti pojavili v besedilih. Leksikalna baza zajema obdobje 1901–2010, leksikografsko delo pa se še nadaljuje.

Kakšne sklepe je mogoče povzeti iz omenjenih del, pa tudi iz drugih, ki tu niso naštet?

1. Ogromen prirast neologizmov in neosemantizmov je po eni strani povezan s poimenovalnimi potrebami, po drugi pa s potrebami po ekspresivnem izražanju. Neologizmov drugega tipa je več in kažejo na čedalje večjo jezikovno agresivnost, pogostost sovražnega govora, zaničevalske govorice oziroma, kot sta zapisala novinarja tednika *Polityka*, »prostaške poljščine«: »Poplava primitivnosti, podtikanja in zmerljivk v političnem jeziku ni samo oziroma ni toliko sovražni govor, kot je nekaj, kar smo poimenovali prostaški govor. /.../ Prostaški govor je nalezljiv in kviri politično sporočilo. To, kakšne besede se uporablja, vpliva na to, kako se misli« (Janicki, Władysław 2014: 14–16). Čedalje večjo jezikovno agresivnost je mogoče opaziti predvsem v politiki, ideologiji in religiji, v kateri celo sveto postaja posvetno.
2. Posledica demokratizacije jezika sta prevrednotenje pogovornega besedja in porast njegovega deleža v splošni rabi, in sicer ne le v zasebni, ampak tudi v javni komunikaciji, celo na uradnih nastopih. Ta pojav se zagotovo širi pod vplivom tiska, radia in televizije. Višje vrednotenje pogovornega besedja je vzrok, da ga ne uporabljajo samo gostje, povabljeni na televizijo ali radio, temveč tudi novinarji, ki vodijo oddaje pred študijskim občinstvom, da političnih in športnih komentatorjev sploh ne omenjam.
3. Podoben pojav zadeva besedje, ki izhaja iz sociolektov ali je narečnega izvora.
4. Prišlo je do internacionalizacije besedja in poplave izposojenk iz britanske in ameriške angleščine. Govoriti je mogoče celo o jezikovni »anglomaniji«, po drugi strani pa o izginjanju izposojenk iz ruščine. Poleg tega imajo anglicizmi najpogosteje poljske ustreznice, kar pomeni, da so funkcionalno neutemeljene inovacije oziroma kratko malo jezikovne napake. Ne glede na to pričajo o jezikovni modi in nekakšnem hrepenenju Poljakov, da bi se identificirali z zahodnim svetom. Kljub temu mislim, da je to prehodna usmeritev, podobno kot se je v zgodovini poljskega jezika že dogajalo z izposojenkami iz drugih jezikov.
5. V splošno rabo je prešlo veliko strokovnih izrazov, kar vpliva na terminologizacijo knjižnega jezika.
6. Največje spremembe v poljščini se niso zgodile samo v leksikalnem sistemu, na kar sem že opozorila, ampak tudi v stilističnem. Povečala se je strpnost do vulgarnih, nespodobnih izrazov.
7. Spremenil se je model jezikovne vljudnosti, saj je postal zelo omejen, v njem pa se redko pojavljajo evfemizmi.
8. Prišlo je do prevrednotenja pogovornega jezika, spremenil se je položaj umetnostnega, preobrazil pa se je tudi liturgični jezik. Izredno se je razvil slog elektronskih medijev in slog reklam, v katerih »jezik naprodaj« rabi manipulaciji, podobno kot jezik politikov.

Zaradi omenjenih procesov se jezikoslovci sprašujejo, ali je mogoče govoriti o dramatičnem položaju poljščine ali ravno nasprotno – o njenem bogastvu in razvoju. Tem vprašanjem so bili med drugim namenjeni Forum besedne kulture in publikacija *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny (O ogroženosti in bogastvu poljščine)*, (1996) ter konferenca *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartości? (Človek pred izzivi sodobnosti. Upad vrednot ali boj za vrednote?)*, (2007) v Lublinu. Mnenja so deljena: od purističnih stališč in perfekcionizma do jezikovnega liberalizma. Osebnost sem bolj zagovornica strpnega odnosa do novih jezikovnih pojavov, saj menim, da bo jezik sam kos trenutnemu slabljenju jezikovne norme in »novorekom«.

Za konec pregleda novih pojavov v leksiki želim dodati, da nanje vplivajo predvsem politični in družbeni dogodki. Komisija pri glasovanju o besedi leta, ki jo sestavljajo pomembni poljski jezikoslovci, za najpomembnejšo besedo leta 2013 ni po naključju izbrala besede *gender*, leta 2014 pa besedo *kilometrówka*,⁵ ki označuje »stroške uporabe osebnega avtomobila v službene namene na podlagi prevoženih kilometrov«. Obe besedi sta zadnji dve leti prevladovali v političnem prostoru, *kilometrówka* pa ga je celo spremenila, saj je leta 2014 s prizorišča odstranila nekaj znanih politikov, ki so od parlamenta dobili denar za kilometrino in nato v Bruselj poleteli z najetim letalom. Istega leta so bile na drugem mestu izenačene naslednje besede: *procedury*⁶ (zaradi leta v Smolensk leta 2010), *selfie*, *taśmy*⁷ (zaradi prisluškovalne afere), *separatysta*⁸ in *zielone ludziki*⁹ (zaradi vojne v Ukrajini). Leta 2015 so se z odločitvijo komisije prvič strinjali tudi uporabniki spleta, ko je ta za zmagovalko izbrala besedo *uchodźca*,¹⁰ sledile pa so ji *smog*, *JOWy*,¹¹ *Trybunał Konstytucyjny*,¹² *frankowicz*¹³ in *bankster*.¹⁴ Ti leksemi in frazemi so najboljši zgled za vpliv zunanjih dejavnikov na leksiko in frazeologijo, hkrati pa so dokument o dogodkih iz preteklih let.

Prevedel Janž Snój

⁵ Kilometrčina.

⁶ Uradni postopki.

⁷ Zvočni trakovi.

⁸ Separatist.

⁹ Besedna zveza ima dva pomena – prvotno je bila šaljivo poimenovanje za nezemljane (marsovce), pozneje pa je postala tudi ironična oznaka za ruske vojake, ki so posredovali v času ukrajinske krize.

¹⁰ Begunec.

¹¹ Kratica JOWy (*Jednomandatowe okręgi wyborcze*) označuje enomandatna volilna okrožja.

¹² Ustavno sodišče.

¹³ Oseba, ki je vzela posojilo v švicarskih frankih.

¹⁴ Beseda je tvorjena iz samostalnikov *bankier* (»bankir«) in *gangster*.

Literatura

- Bralczyk, Jerzy, in Wasilewski, Jacek, 2008: Język w mediach. Medialność języka. Bauer, Zbigniew, in Chudziński, Edward (ur.): *Dziennikarstwo i świat mediów*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas. 379–401.
- Bralczyk, Jerzy, 2000: *Język na sprzedaż, czyli o tym, jak język służy reklamie i jak reklama używa języka*. Warszawa: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Chaciński, Bartek, 2003: *Wypasiony słownik najnowszej polszczyzny*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Chaciński, Bartek, 2005: *Wyczesany słownik najnowszej polszczyzny*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Dubisz, Stanisław, Porayski-Pomsta, Józef, in Sękowska, Elżbieta (ur.), 2007: *Lingwistyka a polityka. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Wschodniej i Środkowej*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Dubisz, Stanisław, 2013: Rozwój słownictwa polszczyzny ogólnej w jej najnowszych dziejach. Dunin-Dudkowska, Anna, in Małycka, Agata (ur.): *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 109–130.
- Dunin-Dudkowska, Anna, in Małycka, Agata (ur.), 2013: *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Gajda, Stanisław (ur.), 2001: *Język polski*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej (Najnowsze dzieje języków słowiańskich 12).
- Gajda, Stanisław, in Vidovič-Muha, Ada (ur.), 2003: *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Grabias, Stanisław, 1980: *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Jadacka, Hanna, 2001: *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Janicki, Mariusz, in Władyka, Wiesław, 2014: Wredna mowa. *Polityka*. 58/8. 14–16.
- Kudra, Barbara, 2001: *Kreatywność leksykalna w dyskursie politycznym polskiej prasy lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*. Łódź: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Kudra, Barbara, 2013: Słowotwórstwo w ostatnim siedemdziesięcioleciu – uwagi bardzo ogólne. Dunin-Dudkowska, Anna, in Małycka, Agata (ur.): *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 231–235.
- Mazur, Jan (ur.), 2000: *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Mazur, Jan, Małycka, Agata, in Sobstyl, Katarzyna (ur.), 2007: *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartość?*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Miodek, Jan (ur.), 1996: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny. Forum Kultury Słowa, Wrocław 1995*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

- Nagórko, Alicja, 2003: Tendencje w sferze pragmatyczno-stylistycznej. Ohnheiser, Ingeborg (ur.): *Słowotwórstwo/Nominacja*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej (Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 1). 189–197.
- Ostromęcka-Frączak, Bożena, 2004: Sprzedaż języka w nagłówkach *Gazety Wyborczej*. Wojtak, Maria, in Rzeszutko, Małgorzata (ur.): *W kręgu wiernej mowy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 113–125.
- Ożóg, Kazimierz, 2001: *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów: Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne Fraza.
- Vidovič-Muha, Ada (ur.), 1998: *Slovenski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej (Najnowsze dzieje języków słowiańskich 6).
- Waszakowa, Krystyna, 2005: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Varšava: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Waszakowa, Krystyna, 2010: Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI w. Chojak, Jolanta, Korpysz, Tomasz, in Waszakowa, Krystyna (ur.): *Człowiek – słowo – świat*. Varšava: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wierchoń, Piotr, 2010: *Depozytorium leksykalne języka polskiego. Nowe fotomateriały z lat 1901–2010. Tom I*. Varšava: Uniwersytet Warszawski, Instytut Lingwistyki Stosowanej in BEL Studio.
- Zgólkowa, Halina (ur.), 2004: *Nowy słownik gwary uczniowskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Europa.
- Zimny, Rafał, in Nowak, Paweł (ur.), 2009: *Słownik polszczyzny politycznej po 1989 roku*. Varšava: Wydawnictwo Naukowe PWN.